

اندیشه قرآن، **حَدیث عارف‌پور**

نگاهی کوتاه به سنت‌های تاریخ در قرآن کریم

از منظر شهید صدر

سنت‌های تاریخ و شیوه‌های بیان آن در قرآن

در پی بیانات اخیر رهبر معظم انقلاب پیرامون «سنت‌های الهی» و قطعی بودن آنها در دیدار با رئیس و مسئولان قوه قضاییه برآن شدیم تا در این شماره با تکیه بر آرای یکی از اندیشمندان معاصر، شهید آیت‌الله سیدمحمدباقر صدر به این موضوع بیشتر بپردازیم.

شهید صدر در ذیل مباحث تفسیر قرآن ابتدا به نقد روش‌های گوناگون تفسیری پرداخته و سپس با تبیین «نظریه الاستنطاق» به‌عنوان روش برگزیده در تفسیر موضوعی که به تولید نظریه در تفسیر علوم انسانی می‌انجامد، به بررسی مصداقی «سنت‌های تاریخ و انواع و ویژگی‌های آن» می‌پردازد.

آیا در پیشش قرآن، تاریخ بشری سنت‌منداست؟

شهید صدر در پاسخ به این سؤال صحنه تاریخ را شامل انبوهی از پدیده‌ها می‌داند همچنان‌که آسمان، فیزیک، جهان گیاهان و… سرشار از پدیده‌هاست و از آنجا که همه پدیده‌ها تحت حاکمیت سنت‌ها و ضوابطاند، پدیده‌های تاریخی نیز از این قضیه مستثنی نیستند. ایشان در ادامه این ابهام را مطرح کرده و می‌گویند: گاهی برخی می‌پندارند ما نباید از قرآن‌مجید انتظار داشته باشیم که از سنت‌های تاریخ سخن بگوید؛ زیرا بررسی سنت‌های تاریخ، موضوعی کاملاً علمی است، مثل موضوعاتی از قبیل قوانین طبیعی یا نجومی یا هسته‌ای یا عالم گیاهان. پس به‌طور طبیعی نباید از آن انتظار پرداختن به اصول کلی عمومی را داشته باشیم که فهم بشری وظیفه فرو رفتن در ژرفای آنها و کشف ضوابط و قوانین آن را دارد، حال چرا باید از قرآن انتظار داشته باشیم که کلیات و موضع‌گیری‌های عمومی را در اختیار ما بگذارد و مفهوم کلی و علمی سنت‌های تاریخ را که یکی از عرصه‌های طبیعی است، متبلور سازد؟ درحالی‌که در سایر عرصه‌های طبیعی چنین توقعی از آن وجود ندارد.

شهید صدر در پاسخ به این اشکال اینگونه توضیح می‌دهد که قرآن کریم برای اکتشافات علمی نازل نشده است و کتاب درسی نیست، بلکه کتاب هدایت است و نازل شده تا انسان‌ها را از تاریکی‌های جاهلیت به نور هدایت و اسلام رهنمون شود. بنابراین قرآن، کتاب هدایت و تغییر است، نه کتاب کشفیات علمی و طبیعی. پس ما از قرآن انتظار کشف حقایق و سخن از سایر علوم مانند قواعد فیزیک، شیمی یا زیست‌شناسی نداریم. هر چند که قرآن اشاره‌های محدودی به همه این علوم و مباحث دارد اما در حد تأکید بر بعد الهی قرآن؛ به‌اندازه‌ای که ژرفای ربانی آن را اثبات کند و بیان کند که به گذشته، حال و آینده اشرف دارد و توانسته است در زمینه کشف حقایق گوناگون در میدان‌های علمی، صدها سال از تجربه بشری پیشی بگیرد. اما به‌طور کلی اشارات قرآنی به‌خاطر رسیدن به اهداف عملی است، نه آموزش علمی فیزیک و شیمی. از سوی دیگر قرآن برای آن نیامده که توان بشریت را در توسعه، نوآوری و جست‌وجوی علمی به رکود وادار سازد اما با وجود این، یک تفاوت جوهری بین عرصه تاریخ و سایر عرصه‌های طبیعی وجود دارد که از تاریخ و سنت‌های آن، برخلاف سایر عرصه‌های طبیعی و سایر میدان‌های معرفت بشری موضوعی کاملاً ویژه و دارای بیشترین ارتباط با هدایت‌گری قرآن می‌سازد. همانطور که گفته شد فرق جوهری به هدایت‌گری و فرایند تغییر در این کتاب برمی‌گردد. فرایندی که در قرآن کریم با تعبیر «بیرون آوردن انسان‌ها از تاریکی و حرکت دادن آنها به‌سوی نور و روشنایی» یادشده است.

این فرایند تغییر در جامعه دوجنبه دارد: از لحاظ ارتباط با دین و وحی الهی اقدامی ربانی و فوق تاریخ است. اما از این جهت که در صحنه تاریخ اتفاق افتاده و تلاشی بشری بوده که در تقابل با عده‌ای دیگر از تلاش‌های بشری قرار گرفته است. عملی تاریخی به شمار می‌رود که مشمول سنت‌های تاریخی و قوانینی می‌شود که از سوی خداوند برای تنظیم پدیده‌های هستی در صحنه تاریخ وضع شده است. بنابراین، قرآن کریم آنکه که از جنبه دوم فرایند تغییر سخن می‌گوید، از قبیل و با بشر سخن می‌گوید با تمام خصوصیات بشری، از قبیل رشد و قوت، علمیت، علیت و انحراف، فراهم بودن یا نبودن شرایط عینی در او، از اینجا آشکار می‌شود که جست‌وجو در سنت‌های تاریخ، ارتباطی اصلی و بنیادی با کتاب خداوند، به‌عنوان کتاب هدایت‌گر و نجات‌دهنده انسان دارد؛ زیرا جنبه‌های عملی فرایند تغییر که امری بشری و اجرایی هستند، تابع سنت‌های تاریخ‌اند. به همین خاطر باید در این زمینه از

قرآن الهام بگیریم. شهید صدر همچنین به این نکته اشاره می‌کند که قرآن این مفهوم کلی را در چارچوب مصداقین آن توضیح می‌دهد. به این صورت که در یک شیوه این مفهوم کلی که تاریخ، سنت‌ها و قوانینی دارد، گفته می‌شود. این حقیقت در آیات دیگری نیز به‌صورت ذکر مصدایق، مثال‌ها و نمونه‌هایی برای این قوانین که بر سر مسیر تاریخ انسان حاکمیت دارد، توضیح داده شده و در مجموعه‌ای از آیات هم قوانین تاریخ با ترکیب نظریه و مصداق بیان شده است. و همچنین آیات دیگری به‌وجود دارد که اصرار فراوان بر استفاده از حوادث گذشته و تشویق و تأکید به استقرای تاریخی کرده‌اند. به این صورت که با جست‌وجوی استقرایی برای یافتن شواهد تاریخی به سنت‌های تاریخی دست یابند. بنابراین آیات قرآن با زبان‌های مختلف و بیان‌های گوناگون در مقام توضیح این حقیقت و تبیین آن برآمده‌اند.

سنن الهی، معلول اعمال انسان

نگاهی کوتاه به سنن الهی وعده شده در قرآن کریم

بررسی قرآن کریم نشان می‌دهد که خداوند قوانین و سنسنت‌هایی را قرار داده است که اگر انسان برخی اعمالی را انجام دهد، این سنسنت‌ها در پی آن اعمال و رفتارها حتمی نه‌تنها نشان‌دهنده سنت الهی در گوشودن درهای برکات است بلکه نشان‌دهنده مقید بودن این سنسنت‌ها به رفتارها و اعمال انسان‌ها است.

مقاومت و ایستادگی کند بر هدایت‌های الهی

انها و قدرت ایمانشان خواهد افزود. به‌عنوان مثال در آیه ۷۶سوره مریم می‌خوانیم: «و خدا بر هدایت آنان که هدایت یافته‌اند خواهد افزود.»

سرای آخرت سرنوشت خاص خودشان را دارد. در این خصوص می‌توان به آیه ۲۰سوره اسراء اشاره داشت: «آن‌کس که (تنها) زندگی زودگذر (دنیا) را می‌طلبد، آن مقدار از آن را که بخواهیم -و به هر کس اراده کنیم- می‌دهیم؛ سپس دوزخ را برای او قرار خواهیم داد، که در آتش سوزاننش می‌سوزد درحالی‌که نکوهیده‌ورانه (درگاه‌خدا)ست» و آن‌کس که سرای آخرت را بطلبد، و برای آن سعی و کوشش کند -درحالی‌که ایمان داشته باشد- سعی و تلاش او، (از سوی خدا) پاداش داده خواهد شد* هر یک از این دو گروه را از عطای پروردگارت، بهره و کمک می‌دهیم؛ و عطای پروردگارت هرگز (از کسی) منته شده است.»

سنن الهی برای اهل حق

در کنار آنچه آمده سنت‌هایی ویژه اهل

حق وعده داده شده است که این سنت‌ها

مشروط و مقید به مجاهدت‌ها و افعال اهل حق

است و به چند گروه تقسیم می‌شوند:

۲-۱، زیادت هدایت‌های الهی خداوند بارها وعده داده است که اگر اهل حق

اندیته

سنن الهی، معلول اعمال انسان

بر کاتی از آسمان و زمین را بر آنان می‌گشودیم، ولی آ آیات الهی و پیامبران را ا تکذیب کردند، ما هم آنان را به کیفر اعمالی که همواره مرتکب می‌شدند، اید ب‌عذابی سخت اگر فرقیم.» این سخن نه‌تنها نشان‌دهنده سنت الهی در گوشودن درهای برکات است بلکه نشان‌دهنده مقید بودن این سنسنت‌ها به رفتارها و اعمال انسان‌ها است.

۲-۴، پیروزی بر دشمنان

یکی دیگر از سنن‌های الهی وعده داده شده در قرآن کریم، پیروزی اهل حق بر دشمنان است. وعده‌های داده شده پیرامون این سنت به چند بخش تقسیم می‌شوند:

نخست آیاتی که خبر از پیروزی نهایی اهل حق بر باطل دارند؛ فراوان شنیده‌ایم که خداوند در آیه ۸۱سوره اسراء می‌فرماید: «وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا» گروه دوم آیاتی هستند که دلالت بر یاری رسانی خداوند به پیامبران، فرمانبران و پیروان آنان در پیروزی و چیرگی، دارد. به‌عنوان مصداقی از این آیات، می‌توان به آیه ۵۶سوره مائده اشاره داشت که خداوند می‌فرماید: «وَمَنْ يَتَّوَلَّهْ لِسُلُوطَةِ الْوَالِدَيْنِ أَمْؤَأَفَآئِنَ حَرْبَ اللَّهِ هُمْ الْعَآلِيُونَ.» گروه سوم از این آیات، آیاتی هستند که شامل نمونه‌ها و مصادیقی از یاری خداوند به انبیاء و مؤمنان است. به‌عنوان مثال خداوند در آیات نهم تا یازدهم سوره احزاب می‌فرماید: «ای اهل ایمان نعمت خدا را بر خود یاد کنید، هنگامی که سپاهیبانی ایه قصد نابود کردنان ا به‌سوی شما آمدند، پس بادی ا کوبندد» و لشکریانی که آنها

آنچه گذشت تنها مروری مختصر بر سنت‌های الهی وعده داده شده از سوی پروردگار متعال در قرآن کریم بود اما چگونگی تحقق این سنت‌ها و شرط وقوع آنها مطلب دیگری است که بایستی در قرآن کریم پی گرفت تا بتوان به لطف خداوند در مسیر آنها قرار گرفت.

پی‌نوشت: در نوشتن این مطلب از کتاب «سنن الهی» که از سوی مجمع اتحاد دانش‌جویان جهان اسلام به چاپ رسیده، استفاده شده است.

منبع: پیام به همایش ملی «تربیت در نیروهای مسلح» ۵ تیر ۱۴۰۱

مطابقه

معنای سنت‌های الهی

سنت در لغت به‌معنای راهی است که توسط عبور و مرور مکرر، رفته رفته به یک راه برتر دو مبدل شده است. همچنین در زبان عربی، به اثر برجای مانده روی چاقوتیز کن، «سنن الحدید» می‌گویند. در توضیح همین لغت ابن فارس می‌نویسند: سنت جریان یافتن یک چیز و ادامه آن به سهولت و آسانی است. از این‌رو واژه سنت در لغت به‌معنای «رویه و روش معمول» است که در واقع دو عنصر اصلی در آن وجود دارد: الف) عنصر دوام عمل. ب) عنصر انجام دادن بدون سختی. یعنی اگر شخصی کاری را با سهولت و به‌صورت مداوم انجام دهد، می‌توان گفت آن عمل سنت وی در زندگی است. ولی اگر عملی را با مشقت یا به‌صورت اتفاقی و غیرمداوم انجام دهد، سنت خوانده نمی‌شود. از این‌رو بر رفتاری که به مقتضای طبیعت انسان به‌صورت معمول از وی سر می‌زند، سنت گفته شده است. اما سنت در اصطلاح برای چند مقصود به‌کار می‌رود: الف) روش قدیمی و کهن. ب) رویه و سلوک اجتماعی منطبق بر روش‌های گذشتگان. ج) گفتار و رفتار و تأیید معصوم. د) هر سلوک عملی مبتنی بر دین که در برابر آن بدعت قرار دارد. ه) قانون. منظور از سنت که در مباحث سنت‌مندی تاریخ با سننن الهی به‌کار می‌رود، همین معنای اخیر آن یعنی «قانون» است. از این‌رو برخی جامعه‌شناسان تصریح کرده‌اند: «تمام قانونمندی‌های اجتماعی، درست مانند قانونمندی‌های فیزیولوژیکی، قانونمندی‌های نظام آفرینش و سنه‌الله هستند.» لذا سننن الهی یعنی اینکه خداوند نظام اجتماعی و تحولات و دگرگونی‌های تاریخ را بر اساس همین قوانین اداره می‌کند. به دیگر سخن سنت یعنی قانون تخلف‌ناپذیری که به‌صورت تکوینی در جامعه و تاریخ سر یان دارد. در مقابل نظریه سنت‌مندی تاریخ، تضادم و انساق قرار دارد. یعنی برخی معتقدند حرکت تاریخ به‌صورت صدقه و بی‌قاعده صورت می‌گیرد.

پی‌نوشت: برگرفته از کتاب فلسفه تاریخ در قرآن نوشته دکتر جواد سلیمانی

نوشته دکتر جواد سلیمانی

نوشته دکتر جواد سلیمانی

کتاب اندیشه

پژوهش‌های قرآنی

پژوهش‌های قرآنی چهارمین جلد از گزیده آثار ترجمه شده «شهید آیت‌الله سیدمحمدباقر صدر» است. وی که یکی از برجسته‌ترین چهره‌های معاصر در نهضت نوین اسلام است، در کنار دیگر پژوهش‌ها و نظریه‌پردازی‌های خود در

علوم اسلامی، به‌طور ویژه به قرآن کریم و علوم وابسته به آن پرداخت. این کتاب که شامل مجموعه‌ای از دروس و مقالات ایشان است، در ۳فصل اصلی گرد آمده است: تفسیر موضوعی قرآن کریم، درس‌های علوم قرآن و مقالات قرآنی. فصل اول شامل درس‌های تفسیری شهید صدر است که پس از نقد روش‌های گوناگون تفسیری، با روشی نو و بی‌سابقه برای تفسیر موضوعی یعنی «نظریه الاستنطاق»، به بررسی مصداقی دو موضوع «سنت‌های تاریخ، انواع و ویژگی‌های آن» و «عناصر و روابط جامعه» در پیرو قرآن کریم می‌پردازد. فصل دوم این کتاب شامل درس‌های علوم قرآن است که آن شهید بزرگوار برای تدریس در «دانشکده اصول‌الدین» بغداد نگاشته است. و فصل سوم، آتمقاله از ایشان در مجله «الاضواء» است که در آن راه‌ها رویکردی کاربردی به ۳موضوع «عمل صالح در قرآن»، «آزادی در قرآن» و «بهبانه‌هایی که میبفان با آن زندگی می‌شوند» پرداخته است. شهید صدر در این کتاب ربه‌ت خود را با تبیین و شرح دو رویکرد جزئی‌نگر و رویکرد موضوع‌محور با وحدت‌بخش آغاز می‌کند. این کتاب را «پژوهشگاه علمی تخصصی شهیدصدر» به چاپ رسانده و توسط «سیدجلال میراقایی» ترجمه شده است.

اندیشه زندگی

قانون تعایش

آیت‌الله‌العظمی عبدالله جوادی آملی: «تجربه‌ها نشان داد که آدمکشی به جایی نمی‌رسد، این منطق را چه‌نایی کنید تا جهان بفهمد با کشتن به جایی نمی‌رسند با خونریزی به جایی نمی‌رسند. به ما فرمود هر کس با شما اختلاف دارد، اختلاف را حل کن نه اینکه مخالف را از با درباریو: اذفَعْ بآلتی هی اَحْسَنُ السَّیْئه؛ بدی را با نیکی درمان کن. مرض را که با مرض معالجه نمی‌کنند، مرض را با دار و معالجه می‌کنند. این پیام قرآن است فرمود شما می‌دانید که بدی یعنی چه و می‌دانید بد یعنی چه، مبادا بدی را رها کنید بد را از با درباریو: اذفَعْ بآلتی هی اَحْسَنُ السَّیْئه

نه مرد بد را برادر، بدی را برادر. وَ عَلَکَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ اُخْبَانُوا اذْا بـه پیغمبر هم فرود ما حرف‌هایی به تو یاد دادیم که هیچ جا ممکن نیست یاد بگیري. فرمود با هر کسی اختلاف دارد بد سعی کنید اختلاف با بر طرف کنید نه مخالف را از با درباریو: اذفَعْ بآلتی هی اَحْسَنُ السَّیْئه؛ ماطلافی در جامعه نداشتیم. نهاد خانواده ما اینطور ویران نمی‌شود. ۲- نفر که باهم اختلاف دارند اینها اگر بی‌مهری و مخرصری شنیدند با مهر و مهربانی آن را سه بهترین وجه بر طرف کنند، فرمود: فَاِذَا الَّذِي يَبْتَکُ وَ بَیْنَهُ عِدَاوَةٌ کَانَهُ وَاِلی حَیمِیْمِی خَوَانُوا هـا می‌فهمیدند که اختلاف را باید بر طرف کرد نه طرف را به طلاق وادار کرد ما این مشکلات را نداشتیم. فرمود: فَاِذَا الَّذِي يَبْتَکُ وَ بَیْنَهُ عِدَاوَةٌ کَانَهُ وَاِلی حَیمِیْمِی در نهاد هر کسی ما آن عاطفه را اقرار دادیم، حرف تند ی شنیدید فوراً جواب ندهید.»

منبع: پیام به همایش ملی «تربیت در نیروهای مسلح» ۵ تیر ۱۴۰۱

تاریخ را تأیید کرده‌اند. این افراد به شکل‌های گوناگون پذیرفته‌اند تاریخ بر اساس یک حرکت حساب‌شده‌ای محقق می‌شود و ظواهرهای مختلف در مراحل زندگی اجتماعی بشر از آغاز آفرینش انسان تا به امروز، حکایت از قانونمندی فراز و فرودهای تاریخ بشر دارد. البته برخی از این افراد در عین اعتقاد به اصل قانونمندی تاریخ، تشابه تطورات تاریخی یک جامعه با جامعه دیگر را انکار کرده و معتقدند هر جامعه قانون ویژه خود را دارد. این نظریات بر پایه تفسیری است که از عامل اصلی تاریخ‌سازی دارند. این افراد معتقدند انسان عامل اصلی تاریخ‌سازی است و چون انسان اختیار و اراده آزاد دارد، پس رفتار او قابل پیش‌بینی نبوده و در عین قانونمندی تاریخ، این قانون مشترک نبود و ویژه همان یک جامعه منحصر به فرد است. پرداختن نظریه پردازان و فیلسوفان تاریخ به موضوع سنت‌مندی تاریخ و قوانین حاکم بر جامعه و همچنین طرح زاویه نگاه قرآن به موضوع سنت‌های الهی در اندیشه فلاسفه اسلامی و حکیمان متأله، نشان از اهمیت این موضوع و داشتن پیشینه در حوزه مباحث اندیشه‌ای دارد.